

10 Goede Voorbeelden van Geestelijke Verzorging

Vooraf

Sinds 2018 heeft VWS geld beschikbaar gesteld voor geestelijke verzorging thuis. Een onderdeel is het bouwen aan een infrastructuur voor GV Thuis. Er is in de afgelopen twee jaar het nodige van de grond gekomen. Ook is er veel inzicht in bestaande geestelijk verzorgers in ziekenhuizen en instellingen. Er ontstaan veel dwarsverbanden, soms ook doordat geestelijk verzorgers in meerdere sectoren werken. Voor de brief aan de kamer inzake de corona crisis zijn veel goede voorbeelden aan te leveren, zeker door het initiatief van een werkgroep corona door 5.1.2e (GV rampen, aardbevingsgebied Groningen).

Inleiding

Voordat we een overzicht geven (met bijlagen) willen we een aantal vragen aan de orde stellen die voor de voortgang van geestelijke verzorging wenselijk is. Woensdag 8 april heeft de Tweede Kamer de regering verzocht, “samen met relevante veldpartijen op korte termijn preventieve maatregelen te nemen om de negatieve gevolgen voor het mentaal welzijn te beperken, en daarnaast verschillende scenario's uit te werken voor opvang van een toenemende vraag naar ggz en geestelijke verzorging, waarbij aandacht is voor specifieke doelgroepen zoals zorgpersoneel, patiënten en huidige ggz-cliënten.” (Motie 29295-230).

- Op dit moment spelen geestelijk verzorgers een rol in de peer support aan zorgpersoneel, in de zorg aan patiënten, cliënten en burgers; die kennis en vaardigheden zetten zij graag in, ook als er na een zekere cooling down voor langere tijd zorg en nazorg nodig is. Zij zetten deze inzet graag voort, intramuraal (5.1.2e goede voorbeeld 1) maar ook vanuit de Centra voor Levensvragen in samenhang met een regionaal crisisteam. (5.1.2e goede voorbeeld 3A).
- Belangrijk is wel dat er in het verlengde daarvan gesproken wordt over de wijze ondersteuning en samenwerking. In Rotterdam leidt dit tot samenwerking met Slachtofferhulp. Dit sluit aan bij het onderwerp dat de VGVZ ook eerder al onder de aandacht van VWS bracht: samenwerking zoeken tussen Slachtofferhulp en GV Thuis. Op het gebied van complexe rouw en levensvragen wordt scholing georganiseerd en gezocht naar afstemming en doorverwijzing. Wij vinden dit een belangrijk voorbeeld van goede geestelijke verzorging en zetten dat ook graag in de etalage van de minister en zijn volgende kamerbrief.
- Er vindt op meerdere manieren samenspraak plaats tussen kerken, HV en VGVZ met betrekking tot de rol van geestelijk verzorgers. Willen geestelijk verzorgers een rol krijgen in

de nazorg dan is specifieke scholing (door Impact ARQ bv) aan geestelijken en geestelijk verzorgers gepast. Naast inhoudelijke ondersteuning is het wellicht gewenst om na te denken over materiele ondersteuning. Door COVID-19 komt er veel in de richting van geestelijk verzorgers en geestelijken af, die hun rol in de samenleving substantieel groter maakt dan tot hun reguliere werkzaamheden was te rekenen. Zijn er voor deze groepen in hun zorg voor burgers tijdelijk middelen beschikbaar omdat zij gekwalificeerd en deskundige rouwbegeleiding verzorgen, die ten goede komt aan de samenleving als geheel en andere professionals deels ontlast. Terzijde, maar niet onbelangrijk, in 2020 wordt gestart met het herschrijven van de Richtlijn Rouw. Voorzitter van die richtlijn commissie is 5.1.2e (VGVZ, PThU lector geestelijke verzorging), en namens de VGVZ neemt ook 5.1.2e deel, UHD godsdienstpsychologie en geestelijke verzorging, onderzoeker GV Aardbevingsgebied en GV bij Rampen) Van haar hand is de voorpublicatie uit TGV 98 dat in juni verschijnt, dat naar onze overtuiging ook een plaats kan krijgen op de website Rijksoverheid.nl/corona en dat de eerste reflectie en achtergrond biedt op de rol van GV in tijden van corona.

- Over de rol van geestelijken en geestelijk verzorgers is eerder gesproken als een 'vitaal beroep' maar daar is geen finale uitspraak over gedaan door de regering. Dit heeft de aandacht van de ministers De Jonge en Grapperhaus en van premier Rutte. De minister wordt aangemoedigd om actiever te zijn in de richting van verpleeghuizen mbt de inzet van geestelijk verzorgers. Hij zal bij de goede voorbeelden van liefdevolle zorg ook de voorbeelden van geestelijke verzorging betrekken. Wordt het aanmoedigen en in de etalage zetten niet juist versterkt als geestelijke verzorging als een vitaal beroep wordt aangemerkt? De minister heeft daarmee ook een instrument waarbij net iets meer kan doen dan aanmoedigen en in de etalage zetten: Het gesprek over existentiële en levensbeschouwelijke vragen is vitaal voor ouderen, is vitaal voor burgers in verpleegtehuizen, maar ook in ggz, thuis etc.

Hieronder bieden we best practices aan Allereerst ingezoomd op vier terreinen waarin geestelijke verzorging aangeboden wordt, vervolgens in relatie tot zes doelgroepen.

VIER WERKVELDEN

1. Ziekenhuis

De Geestelijke Verzorging van het Radboud UMC werken samen met de Medische Psychologie en Medisch Maatschappelijk Werk. [Hier](#) wordt in een stroomdiagram zichtbaar gemaakt hoe de zorg aan patiënten en naasten op de COVID units geregeld is.

Daarnaast is er op elke COVID unit (verpleegafdelingen en IC) een [multidisciplinair team voor de Peer Support](#). Hieronder een globaal beeld van wat deze Peer Support bijdraagt aan de IC zorg: *Wat doen we in de Peer Support op de IC ?*

- Elke ochtend 9.30 – 10.30 en elke avond 17.45 – 19.15 (werkdagen) aanwezig op de units in de pauzes voor Peer Support (PS) aan de verpleegkundigen die uit de COVID units komen
- PS voor de verpleegkundige Teamleiders op de dinsdagmorgen en op de donderdagmorgen van 10.45 – 11.45
- PS met de Arts -assistenten. We gaan uit van 1x p/w
- PS met de Fellows. We gaan uit van 1x p/w
- PS met zorgmanagers. We gaan uit van 1x p/w 5.1.2e gaat hierbij ook 5.1.2e introduceren)

- PS met de Medische Staf. We gaan uit van 1x p/w
- PS bilateraal met wie dat vraagt op afspraak

(bron: 5.1.2e, Radboud UMC)

2. Ouderenzorg

Narratief: In Trivium Meulenbelt Zorg worden geestelijk verzorgers in beginsel als 'vitaal' aangemerkt. We staan op een lijn met de zorgverleners en mogen op de woongroepen komen met inachtneming van hygiëne-maatregelen en locatie-regels. Dat betekent: gesprekken op de woongroepen met bewoners en met medewerkers. Fysieke aanwezigheid heeft grote symbolische betekenis: 'we worden niet vergeten, we zitten er samen in'. Dat betekent onze aanwezigheid. 'Off the record' gesprekken met medewerkers, waarbij ook privésituatie wordt aangeraakt. Die privésituatie is vaak de ingang voor wat diepere gedachten, wat er speelt. En speelt een grote rol in het uitvoeren en beleven van het werk. Toch kun je er niet al te diep op ingaan, want mensen staan in de overlevingsstand. Symbolische betekenis en erkenning en relationele verbondenheid zijn de belangrijkste waarden.

Voor bewoners betekent bezoeken van gv-er of hun kleine vieringen dat de dingen gewoon doorgaan. Dat geeft rust. Gesprekken met bewoners gaan soms over de toestand, maar vaak juist ook niet. En dat moet ook niet. Het gewone leven moet juist aan de orde komen. Bij mensen die er gevoelig voor zijn, laat ik soms klassieke en/of religieuze muziek horen via de mobiel. Ook hier weer: je moet je ergens aan op kunnen trekken. Sommigen realiseren zich de situatie, veel dementerende niet of maar half. Vraag je hen hoe het is, dat hebben velen het over de dingen waar ze het anders ook over hebben. Rustige uitleg en duiding van de situatie blijkt belangrijk. Extra aandacht voor mensen die in appartementen wonen en eenzaam zijn.

Elke keer als dat aan de orde komt vind ik een aandachtig gehoor. Gebed is belangrijk kanaal voor het vinden van innerlijke rust. Kleine vieringen op woongroepen geven mensen moed. Verder: beschikbaar zijn voor hand- en spandiensten, maar of daar gebruik van wordt gemaakt hangt af van je praktische huishoudelijke en digitale vaardigheden 😊. Assisteren bij het digitaal contact onderhouden met mantelzorgers. Wandelen in de tuin. Contact met mantelzorgers is belangrijk, want het verdriet en de verontrusting is bij hen groot.

Zelf werk ik dus erg op de 'oppervlakte van het leven', waarin het gaat om 'lucht' en ruimte om 'adem te halen. Soms zelfs letterlijk als ik met mensen wandel in onze tuin. Niet erg 'sexy' misschien, maar in mijn ogen heel belangrijke voorwaarden om te kunnen doen wat gedaan moet worden. Ben zelf (8 april, 5.1.2e) nog niet betrokken geweest bij terminale situatie in corona-verband. Het gaat allemaal zo snel.

Naar management toe in overlegsituaties aandacht vragen voor ethische aspecten. Bijvoorbeeld afweging risicobeheersingsmaatregelen versus niveau van menselijkheid. Een tunnelvisie ontstaat gauw.

(bron: 5.1.2e, GV in een nazorgteam op coronabesmette afdeling, via 5.1.2e (VGvZ) en via NGK (CIO))

Reflexief: Heel goed om best practices te benoemen en om nu aandacht te vragen voor de betekenis die geestelijk verzorgers kunnen hebben in de ondersteuning van bewoners bij het zoeken naar zin en betekenis. Hun laagdrempelige aanbod is juist nu van grote waarde.

- Het lijkt ons ook een taak van geestelijk verzorgers om te signaleren wat er gaande is in relatie tot de vraag: ontstaan hier al dan niet goede zorgpraktijken? We vinden het belangrijk om aan de bel te trekken wanneer dat niet het geval is en de zorg te wensen overlaat. Daarbij denken we ruim: niet alleen richting bewoners, maar ook richting medewerkers. Wij maken ons grote zorgen.

- In het algemeen zien we dat de situatie helemaal nieuw is: ineens worden de verpleeghuizen overspoeld met een nieuw virus. De expertise en medische kennis op dat gebied ontbreekt bij veel medewerkers: verpleeghuizen zijn geen ziekenhuizen. Ook de voorzieningen voor een goed isolatiebeleid ontbreken (denk aan genoeg materiaal of bijvoorbeeld goede sluisen). Het lijkt erop dat de COVID-19 units nog relatief goed zijn voorzien in vergelijking met de gewone afdelingen, maar zelfs op die afdelingen is het verre van optimaal.
 - Voor bewoners ligt dit nog weer anders: zij zijn geen patiënten, maar inderdaad bewoners. Dit maakt het moeilijk om een goede balans te vinden tussen enerzijds hygiëne en anderzijds kwaliteit van leven. Wat betekenen strenge isolatiemaatregelen voor de laatste tijd van hun leven? Het is een vraag die erom vraagt goed doordacht te worden.
 - Medewerkers zijn er wel aan gewend om met overlijden te maken te hebben, maar niet in deze mate en op de manier waarop het nu soms (haast ongezien) gaat. Wat doet dat met hen?
- (bron: 5.1.2e Cordaan)

3. Mensen met een beperking

5.1.2e bij Severinus en draagt vanuit haar functie bij aan: ondersteuning van personeel bij ethische dilemma's, ondersteuning van familieleden (telefonisch). Palliatieve en terminale begeleiding van coronapatiënten, hun naasten en verzorgen van afscheidsdiensten met gebruik van nieuwe media (vlog, film e.d.) Nieuwe rituelen voor huisgenoten om afscheid van client in isolatie mogelijk te maken Bijdrage aan digitale dagbesteding: filmpjes op Youtube, live radio, vieringen via youtube. Ondersteuning van MT en crisisteam rond zingeving en ethiek (wekelijks overleg) Bijdrage aan coronagroep van VGVZ, communicatie van vgvz.nl/corona over best practices rond rituelen, werkmiddelen, e.d.

<https://nieuwlicht.eo.nl/artikelen/2020/04/we-stevenen-af-op-een-collectief-trauma>

(bron: 5.1.2e Severinus)

4. Geestelijke verzorging Thuis

A) inhoudelijk: bijdrage 5.1.2e (GV Thuis Rotterdam)

Geestelijke verzorging thuis, Rotterdam en omstreken

1. Het [Centrum voor Levensvragen Rotterdam](#) neemt deel aan het crisis team GGD Rijnmond. Leiding en ondersteuning opschaling PSH, Covid-19. Dit resulteert in de volgende acties:
 - Geestelijke verzorgers worden betrokken bij tijdelijke zorglocaties in Rotterdam. Vanaf 16 april 2020 zijn we in Ahoy, 2 uur per dag fysiek aanwezig en 12 uur telefonisch bereikbaar. Geestelijk verzorgers zijn voor patiënten en personeel aanwezig. Mogelijk worden later op de andere noodlocaties voor zorg hotel Wings en hotel Van Der Valk geestelijke verzorgers betrokken.
 - We werken samen met SKIN (Samen Kerk in Nederland) en SPIOR (Stichting platform islamitische organisaties rijnmond) en dit crisisteam. Op deze manier bereiken we de kwetsbare groepen in de Rotterdamse samenleving. We onderzoeken hoe GV-ers trainingen aan SKIN en Spior kunnen geven en hoe we goed naar elkaar doorverwijzen. Zowel SKIN als Spior hebben een goed netwerk in Rotterdam waar (islamitisch) geestelijk verzorgers kunnen inspringen bij moeilijke begeleiding en crisis.
 - De Covid-19 crisis is het startpunt voor samenwerking met Slachtofferhulp. In samenwerking met de teamleider Rotterdam gaan we scholing organiseren rondom complexe rouw en levensvragen en kijken we naar goede afstemming en doorverwijzing.
 - De GV-ers anticiperen op de verwachte toenames van werk van huisartsen, rondom nazorg, complexe rouw en andere existentiële vragen die we verwachten dat juist tijdens

en ook na de crisis op zullen komen. Dat doen we door binnen de PaTz groepen deze problematiek door de GV-ers aan de orde te laten komen. In alle 24 de PaTz groepen (Palliatieve Thuiszorg) in Rotterdam is of komt er een GV-er.

Daarnaast zal het crisisteam bij de koepel van huisartsen in Rotterdam juist nu de rol van de geestelijk verzorgers onder de aandacht brengen en de mogelijkheden om door te verwijzen. Dit zal de huisartsen juist ook in de nasleep van Covid-19 ontlasten.

2. Het Centrum voor Levensvragen Rotterdam werkt samen met een aantal zorginstellingen en ziekenhuizen en het netwerk palliatieve zorg. Op deze manier is er aandacht voor complexe problematiek voor mensen die vanuit de zorginstelling weer naar huis gaan, voor de mensen die thuis zijn als mantelzorger en voor mensen die een naaste verloren hebben.
3. Het centrum voor levensvragen werkt nauw samen met Welzijns- en vrijwilligersprojecten. Denk hierbij aan de maatjesprojecten in Rotterdam en aan speciale aandacht voor begeleiding van HIV geïnfecteerde mensen. In samenwerking met de gemeente Rotterdam is het centrum betrokken bij bezoek aan ouderen in de gemeente die hun partner zijn verloren, en de problematiek rondom de voltooid leven discussie.
4. In samenwerking met het Psychosociaal crisisteam Rotterdam kijken we hoe we de financiering precies gaan vormgeven van mensen die buiten de doelgroep van VWS vallen.

(bron: 5.1.2e 5.1.2e Rotterdam eo 06 5.1.2e)

B) narratief: <https://www.bndestem.nl/bergen-op-zoom/crisis-gelukkig-is-daar-de-geestelijk-verzorger~a8758755/?referrer=https://www.google.nl/>

ZES DOELGROEPEN

5. Patiënten

Narratief: 5.1.2e en 5.1.2e in Trouw

6. Bewoners ouderenzorg

Narratief: vlog 5.1.2e <https://www.kro-ncrv.nl/programmas/kruispunt>

Overigens: zie ook 2.

7. Zorgmedewerkers

Reflexief: Een werkgroep van de VGVZ heeft een overzicht samengesteld van best practices in de ondersteuning van medewerkers gedurende de Covid-19 crisis: Groeidocument [overzicht praktijken geestelijke verzorging](#) ter ondersteuning van medewerkers gedurende de Covid-19 crisis (ook via <https://vgvz.nl/corona/voor-medewerkers/> beschikbaar) Dit document wordt aangevuld en bijgewerkt.

Narratief: <https://nos.nl/video/2329346-psychische-hulp-voor-zorgverleners-dit-is-geen-sprint-dit-is-een-marathon.html>.

8. Sterven/palliatieve zorg

Een werkgroep van de VGVZ heeft een handreiking met [afscheidsrituelen](#) gemaakt voor geestelijk verzorgers en zorgverleners in tijden van COVID-19. Ook dit document wordt aangevuld en bijgewerkt.

9. Burgers en Naasten

A) Er zijn diverse luisterlijnen ontwikkeld in de afgelopen weken. Wat we hier noemen is maar een kleine selectie:

1. <https://beziningshuis.nl/agenda/coronacrisis-zoom-sessies>

2. Telefonische hulplijn Humanistisch verbond: 020- [redacted] 5.1.2e

3. Joodse hulplijnen: 020- [redacted] 5.1.2e of 020- [redacted] 5.1.2e

4. Apostolisch genootschap: 035- [redacted] 5.1.2e

5. Moslims: 06- [redacted] 5.1.2e

6. Hindoe hulplijn: 06- [redacted] 5.1.2e

Hindoe Raad Nederland heeft een Hindoe Hulplijn op gezet ism de ouderenbond. Het nummer kan gebeld worden en de vragen worden doorgezet naar een team van geestelijk verzorgers die dan contact opnemen met de ouderen. Loopt goed en wij krijgen veel positieve reacties uit de achterban.

7. via lokale gemeenten en parochies

(narratief) a. Volgens pastoor [redacted] 5.1.2e hebben mensen in verzorgingshuizen een ander perspectief. „Ze krijgen geen bezoek”, zegt hij. „Wij hebben een telefonisch spreekuur. Dat liep eerst niet, maar de telefoontjes druppelen nu binnen van mensen die opgesloten zitten. Die vanachter een raam moeten praten. Ik ervoer dat zelf toen ik afgelopen week bij een stervende, oude vrouw achter glas moest blijven. Een zeer nare ervaring. Voor die mensen is de zingeving dat je blijft denken aan wat je samen hebt en had.” Zijn veel ouderen in de kerk bang voor corona? „Dat klopt. Die mensen heb ik aan de telefoon. ‘Wat als ik het krijg?’, vragen ze dan. Mensen maken zich terecht zorgen om hun gezondheid. Daarover praten we.

b. Een [redacted] 5.1.2e uit Wassenaar meldt:

In Wassenaar in mijn kerk gaat het vooral om bellen met mensen. Voor sommigen mensen volstaat een kort belletje. Anderen met name mensen die alleen wonen vinden het fijn wat langer te praten. Daarnaast verandert de communicatie van de kerk. Online zijn er diensten. Dat hebben we bij ons omgedoopt tot “Liefs uit Wassenaar”

Met Pasen preekt de burgemeester. Ook zet ik zelf in op het maken van filmpjes.

Mijn punt is vooral dat alle acties (bellen, nieuwsbrief, online) communicerende vaten zijn. Je kunt de gesprekken niet helemaal voeren zonder ook wat gemeenschappelijks aan te bieden en de online activiteiten en de boodschap die je brengt.

Het opvallende is dat ik na een online kerkdienst weer mailtjes krijg voor de nazorg.

En nu na twee filmpjes van twee minuten maar, loop het gisteren en vandaag helemaal storm. Dat zorgt ervoor dat mensen hun verhaal willen doen en willen praten.

Hierbij de linkjes https://www.youtube.com/watch?v=FBcsyaVIP_4 (avondmaal in quarantaine)

<https://www.youtube.com/watch?v=JvEFcQ0ndOc> (goede vrijdag in quarantaine)

Verder gaat het niet alleen om aandacht. Ik merk ook dat mensen inspiratie en duiding fijn vinden.

B) -hulp aan familie: Het laatste sacrament bij stervensbegeleiding biedt naast een ritueel afscheidsmoment. Bij gebrek aan een aangeklede uitvaart helpt het de naasten bij de rouwverwerking. Zo meldt een zelf ongelovige dochter na het overlijden van haar dementerende moeder.

C) <https://www.pastoraatencorona.nl>

10. Daklozen

Narratief: <https://www.nu.nl/haarlem/6038947/stem-in-stad-zet-luisterlijn-en-noodfonds-voor-daklozen-op.html>

Tenslotte

1. Een overzicht van informatie mbt Corona is te vinden op de website <https://vgvz.nl/corona/>.

Deze informatie wordt geregeld ververs.

2. Als voorlaatste: een artikel van [5.1.2e] c.s. is sinds gisteravond beschikbaar en stuur ik [hierbij](#) mee omdat het de eerste uitkomsten presenteert van het volgen van geestelijk verzorgers bij de corona pandemie. Dit is een belangrijke bijdrage die de vraag van VWS kan ondersteunen en naar onze mening ook op de website www.rijksoverheid.nl/corona gepubliceerd kan worden. [5.1.2e] is [5.1.2e] van dit onderzoek waar meerdere onderzoekers bij betrokken zijn. Daar waar data analyses direct relevant zijn voor geestelijk verzorgers in deze periode zouden de onderzoekers graag bijdragen leveren aan de website van VWS. Dit met als doel om geestelijk verzorger tijdig van goede informatie te voorzien.

(bron: [5.1.2e])

3. En een [paasgroet](#), met dank aan de collega's van het OLVG.

[5.1.2e], CIO

[5.1.2e], Agora

[5.1.2e], VGVZ

Goede Vrijdag 10 april 2020